

LAIKINAS SULAIKYMAS KAIP PROCESINĖ PRIEVARTOS PRIEMONĖ

Nerija Kovalenkoviėnė

Kauno kolegija

Anotacija. Žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas – kiekvienos demokratinės bei teisinės valstybės pareiga. Žmogaus teisė į laisvę – prigimtinei teisė, kurią jis įgyja gimdamas ir šios teisės užtikrinimo įgyvendinimas reglamentuojamas tiek nacionaliniuose, tiek tarptautiniuose teisės aktuose. Tačiau naudodamasis tiek prigimtinėmis, tiek kitomis teisėmis bei laisvėmis žmogus negali varžyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Dėl šios priežasties Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai gina ir saugo svarbiausias žmogaus gyvenimo vertybes ir saugodamas visus asmenis, numato vieną iš dažniausiai taikomų procesinių prievartos priemonių – laikinąjį sulaikymą. Tai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – LR BPK) numatyta procesinė prievartos priemonė, kurią taikant suvaržoma viena iš svarbiausių prigimtinių teisių – žmogaus laivė. Šios procesinės prievartos priemonės taikymas, net ir pakeitus šios priemonės taikymo procedūras bei apskundimo tvarką, išlieka aktualiu, todėl šiame tyrime bus analizuojami teoriniai šios procesinės prievartos aspektai bei praktinis šios priemonės taikymas, pasikeitus teisiniam reguliavimui nuo 2022 m. spalio 1 d. Taip pat jos taikymo pagrįstumas bei vis dar aktualūs teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. Kokios pagrindinės priežastys lemia ypatingai didelį sulaikomų asmenų skaičių? Mokslinės literatūros analizės bei teismų praktikos analizės metodais siekiama atskleisti tiek teorinius, tiek praktinius procesinės prievartos priemonės – laikinojo sulaikymo – probleminius aspektus. Ar šiuo metu galiojantis teisinis reguliavimas užtikrina veiksmingą laikino sulaikymo taikymą, kuris užtikrintų teisėtumo, proporcingumo, pagrįstumo principų laikymąsi. O taip pat kitas žmogaus teises ir laisves, reglamentuojamas ne tik pagrindiniuose šalies įstatymuose, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, o taip pat ir kituose didelę reikšmę turinčiuose tarptautiniuose teisės aktuose. Padarytos išvados dėl laikino sulaikymo taikymo teisinio reguliavimo pokyčių, šios procesinės prievartos priemonės taikymo pagrįstumo probleminiai aspektai.

Reikšminiai žodžiai: prievartos priemonė, laikinas sulaikymas, asmens teisės

Įvadas

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 str. įtvirtinta „asmens teisė ir laisvė į saugumą“ bei nurodoma, kad laisvė negali būti niekam atimta, tik gali atskirais atvejais ir tik įstatymo numatyta tvarka. Šio tarptautinio teisės akto norma įgyvendinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – LR Konstitucija) 20 str., kur numatyta, jog „žmogaus laisvė neliečiama“. Šios nuostatos suponuoja prigimtinės teisės į laisvę apsaugą. Tačiau tuo pačiu šiame aukščiausią juridinę galią turinčiame valstybės teisės akto 28 str. įtvirtinta norma, jog „įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.“ Tai reiškia, kad šis bei kiti tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai teisės aktai garantuoja asmeniui įvairias teises ir laisves, kurios, kai yra nustatytų juridinių faktų, gali būti varžomos baudžiamajame procese taikomomis procesinėmis prievartos priemonėmis.

Prievartos priemonių taikymas grindžiamas visuomeniniu interesu – siekiu įgyvendinti valstybės pareigą iširti ir atskleisti nusikalstamas veikas, užtikrinti kitų asmenų teisių apsaugą. Tai nurodo ir LR BPK (2001) paskirtis, numatyta 1 str.: „ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Todėl įvykus teisės aktuose nustatytiems juridiniams faktams, visuomenė teisės aktų nustatyta tvarka gali taikyti prievartos priemones suvaržydama kito visuomenės nario teises ir laisves“.

Asmens sulaikymas – tai procesinė prievartos priemonė, kuri suvaržo vieną labiausiai įstatymo ginamų vertybių, ir jos taikymas gali turėti neigiamą įtaką asmens privataus gyvenimo neliečiamybei, apribotoms socialinėms teisėms: teisei į darbą, teisei į poilsį, teisei laisvai judėti.

Šio tyrimo objektas – laikino sulaikymo taikymas.

Tikslas – pasinaudojus mokslinės literatūros, norminių teisės aktų bei teismų praktikos analize atskleisti šios procesinės prievartos priemonės taikymo bei teisinio reguliavimo problemas.

Tyrimo uždaviniai:

1. atskleisti procesinės prievartos priemonės – laikino sulaikymo – sampratą;
2. įvardinti šios prievartos priemonės teisinį reguliavimą;
3. išanalizuoti sulaikytojo asmens teisių varžymo teisėtumo praktinius aspektus.

Laikinis sulaikymas – viena griežčiausių procesinių prievartos priemonių

Igyvendindama baudžiamojo proceso tikslus valstybė baudžiamojo proceso normų privalomumą siekia užtikrinti valstybės prievarta, kuri baudžiamajame procese pasireiškia prievartos priemonėmis. LR BPK III dalyje reglamentuotos procesinės prievartos priemonės, kurios skirstomos į kardomasias priemones bei kitas procesines prievartos priemones. Pati procesinių prievartos priemonių sąvoka ir jos požymiai nagrinėjami jau gana seniai ir pirmąjį reikšmingesnį apibūdinimą 2005 metais pateikė Tokariava ir Valtošas, kuriame procesinės prievartos priemonė apibrėžiama kaip „baudžiamojo proceso įstatymo numatytos prievartinio pobūdžio priemonės, kurias esant įstatyminiams pagrindams, įstatymo nustatyta tvarka taiko įgaliotos valstybės institucijos ir asmenys baudžiamojo proceso dalyvių atžvilgiu, kuriomis siekiama užkardyti ir nutraukti minėtų proceso dalyvių veiksmus, trukdančius ikiteisminiam tyrimui, bylos nagrinėjimui teisme ir sprendimo vykdymui“ (cit. iš Losis, 2010, p. 19). Tačiau tuo metu šis apibrėžimas visiškai neatspindėjo šių dienų aktualijų, jog procesinė prievartos priemonė yra ir žmogaus teises bei laisves varžanti procedūra ir jos taikymas turi būti ypatingai pagrįstas. Vėliau jau pateikiamos procesinių prievartos priemonių sąvokos, kuriose dėmesys skiriamas ne tik baudžiamojo proceso tikslui įgyvendinti, bet ir esminėms taikymo procedūroms. Antai Losis teigia, jog „LR BPK įtvirtintų procesinių prievartos priemonių loginė analizė leidžia teigti, kad procesinės prievartos priemonės – žmogaus teisių ir laisvių varžymo priemonės, siekiant surinkti bylai reikšmingus duomenis ar modeliuoti asmens elgesį, kad būtų užtikrintas baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimas“ (Losis, 2010, p. 19). Jam antrina ir Goda ir kt., teigdami, kad „procesinės prievartos priemonės – įstatyme numatytos priemonės, pasireiškiančios žmogaus teisių suvaržymu, kurias valstybės subjektai taiko siekdami procesinių tikslų“ (Goda ir kt., 2011, p. 222). Žmogaus teisių ir laisvių varžymo baudžiamajame procese būtinybę lemia aplinkybė, jog daugumos galimai prasižengusių asmenų sąmoningumas tokia lygmenyje, jog jie ne tik negali, bet ir nenori padėti atskleisti galimai padarytą nusikalstamą veiką ir prisiimti atsakomybę už jos padarymą. Todėl LR BPK procesinės prievartos priemonės yra suskirstytos į dvi grupes ir šis atribojimas nustatytas atsižvelgiant į esminę prievartos paskirtį: kardomųjų priemonių skyrimas orientuotas į subjekto dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms, tuo tarpu kitų procesinių prievartos priemonių tikslas – nusikalstamos veikos aplinkybių atskleidimas. Tačiau kur kas svarbesnis procesinių prievartos priemonių skirstymas yra pagal tai, jog vienos skirtos žmogaus teises ir laisves varžančiais būdais pakreipti žmogaus elgesį reikiama baudžiamojo proceso paskirčiai įgyvendinti, linkme. Šiomis priemonėmis atimama galimybė žmogui visiškai ar iš dalies naudotis konkrečiomis savo teisėmis ir laisvėmis, siekiant užtikrinti netrukdomą baudžiamojo proceso eigą ir sudaryti prielaidas pasiekti baudžiamojo proceso tikslus bei bylai reikšmingiems duomenims surinkti. Tai suėmimas (LR BPK 122 str.), užstatas (LR BPK 133 str.), dokumentų paėmimas (134 str.), laikinas sulaikymas (LR BPK 140 str.), atvedinimas (LR BPK 142 str.), asmens apžiūra (LR BPK 143 str.) ir kt. Kitas būdas – asmens įpareigojimas nesinaudoti atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis. Šio būdo, įpareigojančio asmenį nesinaudoti savo teisėmis ir laisvėmis, pagrindu suformuotos šios procesinės prievartos priemonės: namų areštas (LR BPK 132 str.), įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo (LR BPK 132 str.), įtariamojo įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje (LR BPK 135 str.) ir kt. Šios prievartos priemonės vadintinos įpareigojančiomis (Losis, 2010). Kaip matyti, laikinas asmens sulaikymas – žmogaus teisę ir laisvę varžanti priemonė, kai siekiama pakreipti jo elgesį reikiama, baudžiamojo proceso tikslui įgyvendinti tinkama linkme. Tačiau nėra taip, jog ši procesinė prievartos priemonė negali būti taikoma, nes net ir asmens teisių ir laisvių varžymas neretai būna neišvengiamas, kai asmenys proceso metu nepaklūsta nustatytoms taisyklėms, trukdo pasiekti tyrimo tikslų, vilkina procesą ar tiesiog vėl daro naujas nusikalstamas veikas. Dėl to prievartos taikymas suvaržant proceso dalyvių teises bei laisves, modeliuojant jų elgesį ir renkant įrodymus yra būtinas, o prievarta yra pagalbinė priemonė darant išorinę įtaką asmens elgesiui, skirtą teisingumui įgyvendinti tais atvejais, kai valstybės įtikinėjimo ir skatinimo priemonės neveiksmingos.

Kita vertus, sulaikymas yra ne tik procesinės prievartos veiksmas, bet kartu ir ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriuo gali būti gaunami ikiteisminiam tyrimui reikšmingi duomenys. Nors sulaikius asmenį yra apribojama jo laisvė, bet neretai tokiu būdu ir užtikrinamas kelio užkirtimas kitų nusikalstamų veikų darymui, garantuojama, jog bus netrukdoma baudžiamojo proceso eigai. Taigi, teisinės literatūros analizė leidžia daryti išvadą, kad procesinė sąvoka „sulaikymas“ reiškia tam tikrą teisinę procedūrą, kurios metu trumpą laiko tarpą (paprastai skaičiuojamą valandomis) faktiškai yra ribojama asmens judėjimo laisvė tam, kad galima būtų pasiekti konkretų baudžiamojo proceso tikslą. Baudžiamajame procese laikinas sulaikymas taikomas siekiant dviejų pagrindinių tikslų: 1. siekiant nutraukti socialiai pavojingą elgesį, kai asmuo yra užklumpamas darantis nusikalstamą veiką (*in flagrante delicto*); 2. po nusikalstamos veikos padarymo, esant objektyviems nusikalstamos veikos pėdsakams, leidžiantiems pagrįstai manyti, kad konkretus asmuo galimai padarė

nusikalstamą veiką; siekiant eliminuoti galimybę išvengti gresiančios bausmės ir sunaikinti padarytos veikos įkalčius. Šie tikslai vienu ar kitu pavidalu būna atspindėti laikiną sulaikymą reglamentuojančioje normoje (Ponomariovas ir Gušauskienė, 2022, p. 80).

Nors laikino sulaikymo siekiamais tikslais neabejojama, tačiau šios procesinės prievartos priemonės teisinio reguliavimo pokyčių būtinybė buvo sukėlusį nemažai diskusijų.

Laikino sulaikymo teisinio reguliavimo pokyčiai ir įžvalgos

Europos žmogaus teisių konvencijos (1950) 5 str. įtvirtinta asmens teisė ir laisvė į saugumą bei nurodoma, kad laisvė negali būti niekam atimta kitaip, kaip šiais atvejais ir įstatymo nustatyta tvarka:

- kai jis teisėtai sulaikomas, remiantis kompetentingo teismo sprendimu;
- kai jis teisėtai suimamas ar sulaikomas už tai, kad neįvykdė teismo teisėto sprendimo, arba kai norima garantuoti kokio nors įstatymo numatyto įsipareigojimo vykdymą;
- kai jis teisėtai suimamas ar sulaikomas, kad būtų pristatytas kompetentingam teismo pareigūnui, pagrįstai įtariant padarius nusikaltimą ar kai pagrįstai manoma, jog būtina užkirsti kelią padaryti nusikaltimą, arba manoma, kad jis gali pabėgti jį padaręs;
- kai sulaikomas nepilnametis pagal teisėtą potvarkį jo auklėjimo priežiūros tikslais arba jo teisėto suėmimo tikslais dėl to, kad jis būtų pristatytas kompetentingam teismo pareigūnui;
- kai asmenys teisėtai sulaikomi, siekiant užkirsti kelią infekcinėms ligoms plisti, arba kai sulaikomi psichiškai nesveiki asmenys, alkoholikai, narkomanai ar valkatos;
- kai žmogus teisėtai suimamas ar sulaikomas dėl to, kad negalėtų be leidimo įvažiuoti į šalį, ar kai imamasi veiksmų jį deportuoti ar išduoti kitai valstybei. LR Konstitucijos 20 str. nustatyta, jog žmogaus laisvė neliečiama.

Niekas negali būti savavališkai sulaikytas arba laikomas suimtas. Niekam neturi būti atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas. Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrindumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas. Tokia pat pozicija, reglamentuota Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto (1966) 9 str., kur teigiama, kad kiekvienas asmuo turi teisę į laisvę ir asmens neliečiamybę. Niekas negali būti savavališkai areštuotas ir sulaikomas. Niekam laisvė negali būti atimta kitaip, kaip tokiais pagrindais ir laikantis tokios procedūros, kokius yra nustatęs įstatymas. Šių, asmens teises ginančių, teisės aktų įgyvendinimas užtikrinamas šiuo metu jau pakeistame LR BPK 140 str., kuriame kaip ir anksčiau numatytas laikino sulaikymo pagrindas: „prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiekvienas asmuo gali sulaikyti asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo“. Beje, ši teisės norma taip pat nėra įsigaliojusi nuo pat LR BPK priėmimo bei įsigaliojimo. Dar iki 2007 m. birželio 28 d. LR BPK normos reglamentavo, jog „asmenį, užkluptą darant nusikalstamą veiką ar tuoj pat po jos padarymo, galima sulaikyti tik tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad asmuo gali pabėgti, ar iš karto neįmanoma nustatyti jo tapatybės“. Šis reguliavimas 2022 m. spalio 1d. buvo pakeistas, siekiant išvengti piktnaudžiavimo taikant laikiną sulaikymą, nes norma nebuvo pakankami konkreči.

Taigi, analizuojant šiuo metu galiojančią LR BPK 140 str. 2 d. teisės normą, matyti, kad laikinas sulaikymas neužklupus asmens nusikalstamos veikos padarymo vietoje ar tuoj po nusikalstamos veikos padarymo, galimas prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu tik išimtiniais atvejais, kai yra visos šios sąlygos: visų pirma, paaiškėja, kad yra LR BPK 122 str. numatyti suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos; antra, tuoj pat būtina suvaržyti asmeniui laisvę siekiant LR BPK 119 str. numatytų tikslų; trečia, nėra galimybės LR BPK 123 str. 2 d. nustatyta tvarka itin skubiai kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo. Taigi, nesant bent vienos iš šių sąlygų laikinas sulaikymas nėra galimas. Iš šių sąlygų matyti, kad laikinas sulaikymas svarbus ne tik savo forma, bet ir turiniu, kuris turi atitikti visus teisėtumo reikalavimus.

Norint, kad šių reikalavimų įvykdymas būtų tinkamai įgyvendinamas, naujausio laikino sulaikymo reglamentavimo pokyčiai buvo įvedant laikino sulaikymo apskundimo tvarką, reglamentuotą 140 straipsnio 4 dalyje: „Apie kiekvieną ikiteisminio tyrimo pareigūno ar kito asmens sulaikytą asmenį per įmanomai trumpiausią laiką turi būti pranešta prokurorui ir jam pateikti dokumentai, pagal kuriuos asmuo buvo sulaikytas, ar šių dokumentų nuorašas. Prokuroras, susipažinęs su asmens laikino sulaikymo dokumentais, privalo nedelsdamas įvertinti laikino sulaikymo teisėtumą ir pagrįstumą. Įvertinęs asmens laikino sulaikymo teisėtumą ir pagrįstumą, prokuroras rezoliucija patvirtina arba LR BPK 170 str. 3 d. pagrindu nutarimu panaikina laikiną sulaikymą“. Aiškinamajame rašte „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-109BPK“ ir pasak Ponomariovo bei Gušauskienės, „nėra įtvirtinta efektyvi galimybė laikinai sulaikytam asmeniui apskūsti laikino sulaikymo teisėtumo ir pagrįstumo

faktą. Galimybė skusti laikiną sulaikymo taikymą nėra veiksminga, nes pagal esamą LR BPK įtvirtintą proceso veiksmų ir priimtų sprendimų apskundimo tvarką, nėra realių galimybių įgyvendinti LR BPK įtvirtintos asmens teisės kreiptis į teismą dėl neteisėto konkretaus asmens sulaikymo, siekiant tokį sulaikymą nutraukti. Nutarimas skirti laikiną sulaikymą gali būti skundžiamas tik LR BPK 63 straipsnyje įtvirtinta tvarka, todėl laikinai sulaikytas asmuo neturi galimybės, kad jam taikomo laikino sulaikymo pagrįstumo ir teisėtumo klausimas būtų išspręstas laikino sulaikymo taikymo metu. Asmuo, kuriam buvo taikytas laikinas sulaikymas, gali sulaukti tik *ex post facto* (liet. po fakto) vertinimo.“ (Ponomariovas ir Gušanskienė, 2022, p. 84). Taigi, darytina išvada, jog nors apskundimo tvarka pakankamai aiškiai reglamentuota, tačiau teisiškai toks apskundimas gali būti laikomas tik formaliu. Sulaikymas vos 48 val. reiškia, jog net apskundus ir nustatčius, kad sulaikymas nebuvo teisėtas, asmuo vis tiek būtų beveik visą sulaikymo laiką praleidęs nelaisvėje, nes pati procedūra užtrunka pakankamai ilgai.

Analizuojant kitą labai svarbią laikino sulaikymo nuostatą, kad „maksimalus laikino sulaikymo terminas yra keturiasdešimt aštuonios valandos ir negali trukti ilgiau, negu tai būtina asmens tapatybei nustatyti ir būtiniams proceso veiksams atlikti“, svarbi Žmogaus teisių stebėjimo instituto įžvalga, jog sulaikymas yra asmens teisė į laisvę iš esmės varžanti priemonė, sulaikytas asmuo be teismo leidimo 48 valandas nelaisvėje turėtų būti taikomas tik išimtiniais atvejais“ (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2012). Nors šiais terminais pastaruoju metu ne itin dažnai piktnaudžiaujama, tačiau neretai sulaikymas vykdomas dažnai tik tam, kad būtų palengvintas ikiteisminis tyrimas ir kad paskatintų įtariamąjį prisipažinti padarius nusikalstamą veiką. O ir nutarime sulaikyti asmenį neretai nurodomi formalūs pagrindai, kad įtariamieji gali sunaikinti ar paslėpti duomenis reikšmingus tyrimui, nors būta, kad tokie duomenys jau seniai rasti ir paimti (Vilnius apygardos teismas, 2014). 48 valandų terminas pakankamas laiko tarpas būtiniams pirminiems veiksams atlikti, tačiau toks terminas ne visose valstybėse toks pat.

Antai, Prancūzijos kodeksui būdinga priešingai negu Lietuvoje: laikinas sulaikymas trunka ne 48 valandos, o 24 valandos, tačiau, jei reikalinga tolimesniam ikiteisminiam tyrimui, prokuroras gali pratęsti dar 24 valandoms (France Code of criminal procedure, 2006). Panaši norma ir LR BPK, tik Lietuvoje prokuroras turi teisę pratęsti 24 valandų terminą dar 24 valandoms, jei sulaikomas asmuo anksčiau procese buvo apklaustas kaip įtariamasis. Ispanijos kodekse „Dėl šaukimo, suėmimo ir laikino sulaikymo“ sulaikymas gali trukti net iki 72 valandų (Criminal Procedure Act Spain, 2016). Taigi, laikino sulaikymo teisinis reguliavimas pastaruoju metu keistas asmens teisių užtikrinimo linkme, tačiau itin didelių praktinių pokyčių, net ir sugriežtinus šios procesinės prievartos priemonės taikymą, nepastebima, ir nors laikinas sulaikymas viena labiausiai asmens teises varžančių procesinių prievartos priemonių, tačiau jos taikymo mastas yra gana didelis, nes per metus Lietuvoje pareigūnai sulaiko apie 19 tūkstančių asmenų, įtariamų padarius nusikaltimus, iš jų iki 2 tūkstančių asmenų sulaikoma ne nusikalstamos veikos padarymo vietoje (Baltijos šalių informacijos agentūra, 2022). Kadangi šie veiksmai atliekami tokiu mastu, tai akivaizdu, jog ir probleminių aspektų žmogaus teisių apsaugos klausimu nestinga.

Asmens teisių apsaugos užtikrinimas taikant laikinąjį sulaikymą

Asmens teisė į laisvę ir saugumą – viena esminių, demokratinėje visuomenėje pripažintų teisių, užtikrinančių, kad laisvė niekam nebūtų atimta savavališkai. Bet koks asmens laisvės suvaržymas, net ir trumpalaikis, galimas tik esant preciziškai aiškiai įstatymuose įtvirtintiems faktiniams ir teisiniams pagrindams bei jų buvimą pagrindžiantiems objektyviems duomenims. Kaip teigia Šalčius (2013), procesinių priemonių taikymas dažnai laviruoja ties vos regima žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo ir pažeidimo riba, o pareigūnai vis dažniau taikydami procesines prievartos priemones retkarčiais tą ribą peržengia. Dažniausiai taikant laikiną sulaikymą nesilaikoma procesines prievartos priemones reguliuojančių teisėtumo, proporcingumo, tikslingumo principų. Nesilaikant laikinojo sulaikymo pagrindinių taisyklių, pažeidžiamas teisėtumo principas. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) byloje *Balčiūnas prieš Lietuvą* teismas pasisakė, kad būtina sulaikymo teisėtumo sąlyga yra pagrįsto įtarimo, suprantamo, kaip esantys (paaiškėję) faktai ar informacija, kurie pakankami objektyviam stebėtojų susidaryti nuomonę, jog įtariamasis gali būti padaręs nusikalstamą veiką, buvimas (Balčiūnas prieš Lietuvą, Nr. 17095/02-2010). Pagal tokią EŽTT nuostatą galima suprasti, jog asmuo negali būti sulaikytas, jei nėra pagrindo įtarti, kad jis padarė nusikalstamą veiką. Lietuvos teismų praktika teigia, kad „vertinant pagrįsto įtarimo kaip būtinosios sulaikymo ir suėmimo teisėtumo sąlygos buvimą, tokį įtarimą pagrindžiantys faktai neturi būti tokio paties lygmens, kaip būtina apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti (tai įvyksta vėlesnėje proceso stadijoje)“ (Lietuvos Aukščiausiasis teismas, 2015). Baudžiamojo proceso tikslas kaip tik ir yra įtarimo patikrinimas.

Vertinant nurodyto manymo apie grėsmę, kad įtariamasis gali bandyti trukdyti procesui, pagrįstumą, turėtų būti vadovaujamosi pirmiau minėtu kriterijumi, pripažįstant, jog toks manymas yra pagrįstas, jei esantys

(paaiškėję) faktai ar informacija pakankami objektyviam stebėtojui susidaryti nuomonę, jog įtariamasis gali bandyti atlikti nurodytus trukdymo procesui veiksmus. Tokia teismų praktika patvirtinta ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byloje (2021), kur ieškovas teigia, jog patyrė įtampą ir dvasinį sukrėtimą, dėl to, jog buvo sulaikytas. Pirmosios instancijos teismas atmetė ieškovo ieškinį, konstatuojant, jog jau prieš ieškovą yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, todėl pareigūnai taikydami sulaikymą neperžengė ribų. Apeliacinės instancijos teismas pritarė pirmosios instancijos teismo sprendimui, jog pareigūnai turėjo imtis priemonių prieš ieškovą. Kasacinis teismas konstatavo, jog taikyto asmeniui sulaikymas būtų teisėtas, turi būti laikomasis ir vykdoma įstatymo nustatyta tvarka bei pabrėžė, „kad bet koks procesinės prievartos priemonės taikymas, nesant tam teisinio pagrindo, tikslo ar nesant proporcingumo tarp taikomos priemonės ir siekiamo tikslo, ar jos taikymo metu pažeidžiant taikymo sąlygas ir tvarką, turi būti vertinamas kaip neteisėti pareigūnų veiksmai“. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nusprendė, kad „bylą nagrinėję teismai netyrė ir nenustatė visų bylai reikšmingų aplinkybių, neatskleidė bylos esmės, todėl nutarė panaikinti pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų procesinius sprendimus ir perduoti bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui“ (Lietuvos Aukščiausiasis teismas, 2021). Taip pat Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžia, kad „policijos teisė sulaikyti asmenis nėra neribota. Svarbi ir nepamainoma kovos su nusikalstamumu priemonė yra asmenų sulaikymas, ypač tuoj po nusikaltimo požymių turinčių įvykių atsiradimo. Tačiau policijos pareigūnai, taikydami sulaikymą, turi kiekvieną kartą įvertinti, ar asmens sulaikymas yra tinkama ir būtina priemonė, o ją taikydami – laikytis įstatyme įtvirtintos tvarkos.“ (Lietuvos Aukščiausiasis teismas, 2021).

Tačiau ne visuomet teismai būna palankūs sulaikytajam ir išanalizavus visų aplinkybių visumą, byloje *Žekonienė prieš Lietuvą* (Nr. 19536/14-2016) kurioje, Konvencijos 3 str. (kankinimo uždraudimas) pagrindu, pareiškėja skundėsi dėl tariamai orumą žeminančio laikino sulaikymo ir teigė, jog jos laikinas sulaikymas buvo neteisėtas ir nepagrįstas. Svarbi detalė, jog šioje byloje pareiškėjos V. Ž. sūnaus atžvilgiu vyko ikiteisminis tyrimas, kurio metu sūnus buvo įtariamasis neteisėtu disponavimu narkotinėmis medžiagomis su tikslu jas platinti. Atlikus kratą V. Ž. bute, kur kartu gyveno ir jos sūnus bei sesers V. B. bute buvo rasta daiktų, kurie patvirtino įtarimą, o suimant įtariamąją V. Ž. jai pavyko įsinešti mobilųjį telefoną, kuriame buvo rasta žinučių, kurių tekstas parodė, jog V. Ž. galėjo kartu su sūnumis veikti platindama narkotines medžiagas. Teismo manymu, visų šių aplinkybių visuma buvo pakankama šioje proceso stadijoje pagrįstam įtarimui dėl to, kad pareiškėja padarė nusikalstamą veiką. Teismas pabrėžė, nurodydamas, jog „tai, kad pareiškėjos atžvilgiu vėliau nebuvo pareikšta kaltinimų, savaime nereiškia jos laikino sulaikymo neteisėtumo“. Europos Žmogaus Teisių Teismas nenustatė pažeidimų apribojant laisves, kadangi asmuo susijęs su byla, buvo tikslinga sulaikyti siekiant, jog būtų užtikrintas sklandus ikiteisminis tyrimas. Teismas teigė / nustatė, jog pareiškėjos laikinas sulaikymas buvo teisėtas ir pagrįstas, be to pastebėjo, kad laikinai sulaikant pareiškėją, buvo laikomasi procesinių reikalavimų (*Žekonienė prieš Lietuvą*, Nr. 19536/14-2016).

Europos Teisingumo Teismo ir Europos žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje įtvirtintas proporcingumo principas yra vienas pagrindinių saugiklių, saugančių žmogaus teises nuo nepagrįstų valstybės prievartinių veiksmų. LR BPK 11 str. *de jure* įtvirtintas proporcingumo principas, tačiau dėl jo turinio ir taikymo tvarkos bei kriterijų neapibrėžtumo šis principas *de facto* prievartos priemonės taikančių Lietuvos baudžiamojo proceso subjektų praktikoje nėra įgyvendinamas. Proporcingumo principą sudarančių kriterijų nežinojimas ar nepakankamas žinojimas sudaro prielaidas baudžiamojo proceso subjektams taikant prievartos priemones neproporcingai varžyti žmogaus teises, nes taikomų prievartos priemonių proporcingumas nemotyvuojamas ar apskritai nevertinamas, apsiribojant tik prievartos priemonių taikymo tikslų konstatavimu. Kai nėra aiškios prievartos priemonių proporcingumo principo nustatymo tvarkos ir kriterijų, sudaromos žmogaus teisių pažeidimo prielaidos. Pagal Aukščiausiojo teismo praktiką, procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese turi būti proporcingos siekiamiems proceso tikslams, pernelyg nesuvaržyti asmens (kaltinamojo) teisių, jei tam nėra objektyvaus būtinumo (Lietuvos Aukščiausiasis teismas, 2018).

Taikant bet kurią procesinę prievartos priemonę, tarp jų ir laikinąjį sulaikymą, turi būti laikomasi įstatymo aiškinimo nuostatų, kad baudžiamasis procesas turi vykti derinant veiksmingumą, funkcionalumą ir žmogaus teisių apsaugą. Sklandžiam baudžiamajam procesui būtinas protingas taikomų priemonių funkcionalumo ir proceso dalyvių teisių apimties derinys. Pareigūnų persistengimo atveju baudžiamasis procesas galėtų sukelti daugiau neigiamų padarinių nei pati nusikalstama veika. Ir anksčiau išdėstytos aplinkybės, ir argumentai suponuoja esminį baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimą bei asmens teisių ir laisvių suvaržymą.

Išvados

1. Laikinas sulaikymas – tai viena griežčiausių procesinių prievartos priemonių, kurios taikymas visiškai apriboja asmens laisvę ir tai turi įtakos sulaikytojo socialinėms teisėms: teisei į darbą, teisei į poilsį, teisei laisvai judėti. Visgi, laikinas sulaikymas neretais atvejais būna neišvengiamas, kad būtų pakreipta

sulaikomo asmens reikiama pozicija, o taip pat įgyvendintas baudžiamojo proceso tikslas – visapusiškas bei greitas nusikalstamos veikos atskleidimas.

2. Laikino sulaikymo kaip procesinės prievartos priemonės institutas reguliuojamas daugelio tarptautinių ir taip pat nacionalinių teisės aktų normose. Ilgą laiką Lietuvoje nerimą kėlęs nepakankamai asmens teises užtikrinantis laikino sulaikymo reglamentavimas 2022 m. spalio 1 d. buvo pakeistas, tačiau pokyčiai dėl sulaikymo informavimo tvarkos bei apskundimo galimybės neturėjo esminės reikšmės šios procesinės prievartos priemonės taikymui.
3. Dažniausiai taikant laikiną sulaikymą yra laikomais pagrindinių šiai prievartos priemonei taikomų kriterijų, tačiau kalbant apie pažeidimus, juos galima būtų įžvelgti analizuojant teisėtumo, proporcingumo, tikslingumo principus, kurie reguliuoja procesines prievartos priemones. Teismų praktikoje įtvirtintos šių principų laikymosi nuostatos, kuriomis būtina vadovautis. Asmens sulaikymas turi būti teisėtas ir procedūros atliekamos laikantis įstatymo nustatytos tvarkos. Nesant teisinio pagrindo sulaikyti asmenį ir nesant proporcingumo tarp taikomos priemonės ir siekiamo tikslo, o taip pat jeigu priemonės taikymo metu pažeidžiamos taikymo sąlygos ir tvarka, tai turi būti vertinama kaip neteisėti pareigūnų veiksmai.

Literatūra

1. Baltijos šalių informacijos agentūra. (2022) *Seimas apribojo galimybes dviem parom sulaikyti asmenis ne nusikaltimo vietoje*. <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1732155/seimas-apribojo-galimybes-dviem-paroms-sulaikyti-asmenis-ne-nusikaltimo-vietoje>
2. Criminal Procedure Act Spain. (2016). <https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/Documentacion/Publicaciones/Documents/Criminal%20Procedure%20Act%202016.pdf>
3. Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. (2002). *CPT standartai susiję su policijos areštinėmis*. <https://rm.coe.int/16806cd1e3>
4. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950) *Valstybės žinios*, Nr. 40-987. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19841>
5. Europos žmogaus teisių teismas: Balčiūnas prieš Lietuvą, [EŽTT] (2010-07-20 Nr. 17095/02).
6. France Code of criminal procedure (2006). https://www.legislationline.org/download/id/6381/file/France_CPC_am2006_en.pdf
7. Goda, G., Kazlauskas M., & Kuconis, P. (2011). *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
8. Lietuvos Aukščiausiasis teismas (2015), nutartis byloje Nr. 3K-3-393-378/2015.
9. Lietuvos Aukščiausiasis teismas (2018), nutartis byloje Nr. e3K-3-124-403/2018.
10. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2021), nutartis byloje Nr. e3K-3-273-611/2021.
11. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas (2000) [LR BK]. *Valstybės žinios*. Nr. 89-2741.
12. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (2002) [LR BPK]. *Valstybės žinios*, Nr. 37-1341.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992) [LR Konstitucija]. *Valstybės žinios*, Nr. 220-0.
14. Losis, E. (2010) *Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese*. MRU.
15. Panomariovas, A., & Gušauskienė, M. (2022). *Laikino sulaikymo reglamentavimo pokyčiai*. MRU Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso institutas.
16. Šalčius, M. (2013). *Procesinių prievartos priemonių taikymo pažeidimas ir pareiga atlyginti žalą*. Vilnius.
17. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966), *Valstybės žinios*, Nr. 77-3288, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.174848>
18. Vilniaus apygardos teismas (2014) nutartis byloje Nr. 2A-33-345/2014.
19. Žmogaus teisių stebėjimo institutas (2012) *Sulaikymo ir suėmimo reglamentavimas ir taikymas Lietuvoje*. https://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/ZTSI_Sulaikymas_Ir_Suemimas_2.pdf

TEMPORARY DETENTION PROCEDURAL MEANS OF COERCION

Summary

A person's right to freedom is a natural right that he/she acquires at birth, and the implementation of this right is regulated by both national and international legal acts. For this reason, the criminal laws of the Republic of Lithuania protect and defend the most important values of human life, and by protecting all people, they provide one of the most commonly used procedural coercive measures, temporary detention. It is a coercive procedural measure provided for in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania, which restricts one of the most important natural rights, human freedom. Such detention is temporary, and the application of this procedural coercion measure, even after changing the procedures for its application and the appeal procedure, remain the most relevant issue. The research conducted analyses the theoretical aspects of this procedural coercion and the practical application of this measure after the change in legal regulation from 1 October 2022. It also discusses the validity of its application and the still relevant problematic aspects of legal regulation. What are the main reasons for the particularly high number of people detained? The methods of scientific literature analysis and judicial practice analysis aim to reveal both theoretical and practical problematic aspects of the procedural coercion measure, namely, the temporary detention of problematic aspects. The currently valid legal regulation ensures the effective application of temporary detention, which would ensure human rights and freedoms, regulated not only in the main legal acts of the country but also in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as other international legal acts of great importance. Conclusions were made about the impact of temporary detention on personal freedom and social rights: the right to work, the right to rest, and the right to move freely. The change in legal regulations and the practical significance of these changes are analysed, as well as the main problematic aspects of temporary detention, failure to observe the principles of legality, proportionality, and reasonableness.

Keywords: means of coercion, temporary detention, human rights

Informacija apie autorę

Nerija Kovalenkoviėnė. Kauno kolegijos Verslo fakulteto Vadybos ir teisės katedros lektorė. Mokslinių tyrimų kryptis: teisė.

El. pašto adresas: nerija.kovalenkoviene@go.kauko.lt